

Hankiss Elemér –
Heltai Péter:
Münchhausen báró
kerestetik – Mit kezdjünk
a nagy magyar válsággal?

Médiavilág Kiadó,
Budapest, 2009

Erdélyi András:
Krízis és katarzis –
beszélgetések

Harmat Kiadó,
Budapest, 2009

Garai László:
Globális rendszerváltás?
– gazdaságpszichológiai
megfontolások a válságról

Népszabadság Könyvek,
2009

Kataklizmák csapdája

TSR Model Kft.,
Budapest, 2008

Oktatás és pedagógia válsággönyvek tükrében

A szellemes cím – Münchhausen báró kerestetik – biztosan kézbe veteti *Hankiss Elemér* és *Heltai Péter* elitünk vagy elitjeink nyolcvanhárom tagjának kérdésekre adott válaszait tartalmazó, *Mit kezdjünk a nagy magyar válsággal?* alcímű kötetét.* A szerkesztők hat kérdéscsokrot juttattak el a felkérteknek, akik közül nem mindenki válaszolt, de a nyilatkozók között megtalálhatók volt politikusok, miniszterek (Békesi László, Bozóki András), a gazdasági élet húzónevei (Bojár Gábor, Demján Sándor), médiaszemélyiségek (Baló György, Betlen János), tudósok (Csányi Vilmos, Vizi E. Szilveszter), de több jó nevű közgazdász, író, művész is. A kérdéscsokorból rögtön ki is emelnénk egy-két szálát, hogy lássuk, miről van szó. Hogyan jutott idáig a világ? Hogyan jutott idáig Magyarország? S ha már idejutott, hogyan lehetne kilábalni a bajból? Magyarországot miért érinti különös erővel a válság? És ami a legfontosabb: nálunk, Magyarországon milyen gazdasági, politikai, társadalmi intézkedésekre, változásokra, reformokra, milyen társadalmi – szellemi megújulásra volna szükség ahhoz, hogy a jelenlegi válságból sikeres, erős, önmagában és a jövőben bízó országgént kerüljünk majd ki? A válság minden valószínűség szerint átalakítja majd a világot. Ön szerint milyen lesz ez az „új világ”? Milyen új gazdasági, politikai, társadalmi modellek alakulhatnak ki? Mit tanácsolna a társadalomnak, az embereknek? Hogyan viselkedjenek, mit csináljanak a válság ideje alatt? Miként változtassanak életstratégiájukon? Ezek a kérdések – mint látható – konkrétan nem veszik számba az oktatást mint válságterületet, és a kilábalás tekintetében sem említődik meg a nevelés, az oktatás fontossága. Hankiss ugyanakkor ügyes provokátor, hiszen a válaszadók között ő maga is megtalálható. A korábbi kérdé-

* A kötetet az ÚPSZ 2009. 11. számában Trencsényi László is bemutatta.

sekre azonban újabb „Miért”-ekkel válaszol, és megállapítható, hogy az oktatás itt sem szerepel egyik szempontból sem. A provokáció és annak egy újabb csavarja azonban ül velünk, lehetséges Münchhausenekkel szemben. „Játszom a naivat. Mert a Miért-ek jelentős hányadára kézenfekvő a válasz. De ha kézenfekvő, akkor miért nem történik semmi? Vagy legalábbis miért nem valamivel, vagy akár sokkal több?” – teszi fel végső csavarintott kérdéseit a szerkesztő. A kötet válaszadói közül ezek után Pálinkás Józsefet, az MTA elnökét, volt oktatási minisztert már céltudatosan kiválasztva, úgymond nem csalódunk: itt a nevelés-oktatás kérdése a globális válságproblematika élére van állítva. Eleve abból indul ki, hogy a válság a legmélyén erkölcsi és kulturális természetű. Ennek következményeit olyan tömören fogalmazza meg, hogy érdemes szó szerint idéznünk: „A világ tartósan hitelből él, olyan hitelből, amelynek megfizetését a jövő generációkra hárítja, miközben nem hozza létre és nem neveli fel a jövő generációt.” (266.) Szerinte most kell szembenéznünk azzal, hogy nem folytatható tovább a jövő felélése, mert már a jövő generációja által termelendő értékeket emésztyük fel, mivel olyan nagyságú hitelt hagyunk rájuk, amelyet majd nem tudnak kifizetni. Az MTA elnöke úgy látja, hogy ezek a tendenciák Magyarországra is állnak. Kemény szavakkal szól a magyar társadalomról, amelynek nagy része szerinte elveszítette a józan ítélőképességét, elhitte például, hogy nincsenek szabályok. Elhitte azt is, hogy a jövedelmek egyik napról a másikra tetszőleges mértékben növelhetők a teljesítmények vagy a gazdasági produktivitás növekedése nélkül. Pálinkás rámutat azonban arra is, hogy a politikai intézményrendszer nagysága és instabilitása komoly kockázati tényező Magyarországon. Hangsúlyozza, hogy a politikának és az értő közvéleménynek mindenképpen meg kell állapodnia abban, hogy mi a problémák fontossági sorrendje. Nála az első helyre egy olyan gazdaságpolitika kerül, ahol a stabilitás csak kiindulópont, és a növekedés megalapozását szolgálja. Ezután következik a közteherviselés igazságosabbá tétele. Meg kell újítani az önkormányzati rendszert is. Változtatni kell a jelenlegi szociálpolitikán is, amely sokba kerül, és keveset nyújt. Elengedhetetlen továbbá a gyermeket nevelő családok támogatása, akár az adórendszer módosításával is. És a hatodik helyen következik az oktatási rendszer megújításának a szükségessége, ahol a hangsúlyt a nevelésre, a gondolkodásra való tanításra kell helyezni. Ugyanakkor a továbbtanulásban és a tehetséggondozásban a szakmai szempontoknak kellene kizárólag érvényesülniük. Ezzel lényegében Pálinkás át is adja a stafétát az ábécérendben őt majdnem közvetlenül követő akadémikustársának, Pléh Csabának. Még mielőtt azonban ez bekövetkezne, meg kell még említenünk, hogy a hetedik és egyben utolsó pont az MTA elnökénél a tudományos kutatásban megteendő azonnali lépések az agyelszívás ellen. Pléh Csaba pszichológus és nyelvész szerint a pénzügyi-gazdasági válság kapcsán először a mozdítórugóinkat kell újra vizsgálnunk. Sajátos magyar problémának tartja ugyanakkor a rendszerváltás óta tartó múltba nézést. Úgy látja, szétcsúszott s kezelhetetlenné vált a közoktatás „ahol az egykori elemi iskolai, népiskolai, majd általános iskolai integratív szerep teljességgel megszűnt, egy évszázad törekvéseinek mindenkit előre vivő szőnyegét felgöngyölítve, a demokrácia nagy rock and rolljának nevében”. Arra a kérdésre, hogy Magyarországon milyen gazdasági, politikai, társadalmi intézkedésekre, változásokra, re-

formokra, milyen társadalmi-szellemi megújulásra volna szükség, hogy sikeresen kerüljünk ki a jelenlegi válságból, azt válaszolja, hogy nem egyszerűen az a kérdés, az oktatás merre fejlődjön, hanem az iskola mint a társadalmi szocializáció terepe új indítékrendszereket hozzon napfényre. Figyelmeztet: nem kell félni ezzel kapcsolatban, és eleve lemondónak lenni, a magyar népi kultúra ambiciózus. Egyébként pedig azt a polgári ethoszt kell újra felfedeztetnünk magunknak, amely bízik a hosszú távú sikerben, amelyben lemondásra és aszkézisre is szükségünk lesz. Pléh azonban egész Európát figyelmezteti, legfontosabb az lenne, hogy előre, az új nemzedékekre gondoljon. Ne dőljön be például a maga alkotta bolognai csapdáknak. Gondolja újra felsőoktatását. A felsőfokú képzés igenis legyen kockázatvállalás mind az intézmények, mind a hallgatók számára. Újra vonzóvá kell tenni az országot a fiatal értelmiség számára, de nem kedvezményekkel, hanem világos elvekkel.

Erdélyi András *Krízis és katarzis – beszélgetések* című kötetének tíz jeles értelmiségi az interjúalánya, akikkel a transzformációs válságtól, azaz 1989-től, a mostani világgazdasági válságig húzza meg a diskurzusok ívét. A mindenkinek kijáró rövid személyes bemutatáson túl sem száraz elemzések sorjáznak a könyvben egymást követően, hanem mindenki mint személyiség nyilvánulhat meg az interjúvoló előtt, sőt személyes életútja akár a beszélgetés központi témája is lehet, mint ahogy ez az Alkotmánybíróság (AB) volt elnöke, Bihari Mihály esetében is történt. A cím ígéretének megfelelően valamiféle katartikus hatás például éppen a kárpitosinasból jogásszá, az ország első politológia tanszékének vezetőjévé, AB-elnökké vált Bihari interjújának olvasása közben érheti az embert. A szubjektum felől nézve ugyanis azt mondhatjuk, hogy egy igen sikeres pályafutás rajzolódik ki előttünk, amelynek az alanya azt mondja, hogy a rendszerváltás olyan szabadságélménnyel ajándékozta meg, amelyből a mai napig is táplálkozik. Ugyanakkor viszont azt is mondja: „Minden fiatal nemzedék tehetséges, én legalábbis így tartom. De nem látom őket boldognak! Az egyéni életükben, ott igen, ott megtalálják a harmóniát. De társadalmi közérzetük – onnan valami nagyon hiányzik. És emiatt aggódom értük. A társadalmi közállapotok miatt aggódom a fiatalokért!” A sikeres rendszerváltó tehát nagyon mély erkölcsi és értékválságról beszél, ahová most jutottunk. Az Erdélyi András által emlegetett transzformációs, valamint világgazdasági válság mellett, véleményünk szerint mindenképpen beszélni kell a rendszerváltás válságáról is, s az interjúalanyok is többnyire ezt teszik. Így Bagdy Emőke pszichiáter, Bod Péter Ákos közgazdász, Heller Ágnes filozófus, Illéssy János, a Közép-európai Egyetem üzleti iskolájának oktatója, Kéri László politológus, Korzenszky Richárd, a tihanyi bencés apátság perjelje, Lévy Miklós alkotmánybíró, Oberfrank Ferenc kutatóorvos, bioetikus és Petschnig Mária Zita közgazdász. Az előszót író Sárközy Tamás jogász professzornak igaza van abban, hogy az említett interjúalanyok alapvetően két csoportra oszthatók. Az egyik a transzcendens értékek felől közelít a valóság felé, a másik inkább a tényekből kiindulva jut el odáig, hogy egyaránt a megfáradt európai társadalomról, az aranyborjú imadásáról, a fogyasztói konzumkultúra vagy a gondolatok nélküli tömegdemokrácia veszélyeiről, a rendszerváltozás válságáról értekezzen. Az oktatás, a pedagógia közvetlenül csak a Korzenszky Richárddal készült interjújában

válik témává, aki 1991 és 1994 között miniszteri biztos volt az oktatási minisztériumban. Ő úgy látja, hogy a magyar közoktatásnak volt struktúrája, hagyománya, amely szételcsúszott. A pedagógusokkal mint az oktatás kulcsszereplőivel akkor sem törődtek és most sem törődnek eleget. Figyelmeztet arra, hogy az oktatás nem magánügy, az államnak nagyobb felelősséget kell vállalnia. Az iskolarendszer nem lehet az önkormányzatok, alapítványok, az egyházak feladata, kell hogy legyen közösen képviselhető értékrend. Hozzáteszi azt is, hogy ma sokkal inkább gazdasági vállalkozásnak tekintik az iskolát, mint az emberformálás és a jövőépítés helyének. Pedig kellene a „hiteles helyek”, ahol nem személytelen az oktatás, a pedagógusok szeretik a munkájukat, s képesek és mernek önmagukból adni a diákoknak.

Most két, inkább elméleti jellegű könyvvel szeretnénk folytatni az ismertetések sorát. Garai László *Globális rendszerváltás – gazdaságpszichológiai megfontolások a válságról* című könyvével kapcsolatban érdemes mindjárt megmagyarázni a címet: Mint a szerző bevezetőjében maga is mondja: korábban volt egy glóbusz, amelyben két szuperhatalom, mint két fél glóbusz egymásnak feszülve létrehozta a piacgazdaság teljességgel nélkülözhetetlen gazdaságpszichológiai feltételét, a tökéletes versenyt. Ennek alapján működött a piac diadalmasan. Most viszont az egyetlen szuperhatalom nem tud tökéletes versenyben állni egymással. Most idézzük szó szerint is a Garait: „Komolyan: Biztos-e, hogy nekünk van igazunk, amikor e nélkülözhetetlen feltétel híján próbálunk piacot barkácsolni a glóbusznak. Biztos-e, hogy velünk szemben nem a piacnak van igaza, amikor érvényes összefüggésekre válsággal figyelmeztet? Globális válsággal!”. A kötet, amelynek tanulmányai majdnem három évtized termései, a második modernizációról szóló első felében két nagy blokkot alkot. Az elsőnek az egyének vagy csoportok működésének alapjául szolgáló tulajdonságok, a tudás tömegtermelése a tárgya. A második pedig az értelmezés alapjául szolgáló viszonyok, az identitás tömegtermelése. A könyv második fele a gazdaságpszichológia említett logikája mentén vizsgálja meg, hogy „hol kapott gellert a rendszerváltás”, s ezen belül külön fejezet szól a felsőoktatásról. A második modernizáció elmélete – röviden – azt mondja ki, hogy itt már olyan gazdasági-társadalmi rendszerről van szó, amely a készen kapott emberi erőforrást nemcsak igazgatja és felhasználja, hanem nagyüzemi módon gyártja a gazdaság pszichológiai feltételeit, azaz előállítja a tudást, tehát legyártja a tudás hordozóját. Erre az elméletre alapozva tárgyalja aztán Garai a kompetenciagyártó nagyüzem, a felsőoktatás gazdaságpszichológiai kettősségeinek kérdéseit. Mint mondja, az emberi potenciál kiképzésének és erőforrásként való alkalmazásának is két szempontját tartja szem előtt a gazdaságpszichológia. A technikai folyamatot, amely a személy azon tulajdonságainak kialakítását, karbantartását, megjelenítését jelenti, amelyek együttesen a tudását alkotják. A másik a társadalmi folyamat, amellyel egymáshoz való viszonyaikat adminisztrálják az emberek, ugyancsak kialakítva, karbantartva, megjelenítve a maguk szociális identitását. A gazdálkodás voltaképpen az ember kompetenciájára vonatkozik, amely egyszerre jelenti hozzáértését egy bizonyos felmerülő feladat elvégzéséhez és illetékességét, hogy adott társadalmi struktúrában e feladattal foglalkozzék. Az emberi

feltételek előállítása nem egyszerűen csereszabatos gyártmányok megtermelése, hanem a tudás, illetve hordozójának előállítása, utóbbi pedig egy megkülönböztetett elit része minden társadalomban. És itt jön Garai alapvető megállapítása, miszerint a második modernizációban az egyetem a tudáselit tömegtermelésének paradox feladatát kell hogy megoldja. A hozzáértés és az illetékesség kompetenciája nemcsak a tudás alkalmazását, de a tudás kiképzését is közvetíti. Azaz a felsőoktatási intézményeknek különböző tranzakciókra illetékességet kell nyerniük ahhoz, hogy a hozzáértés kiképzésében részt vehessenek. A szerző szerint mindinkább olyan munkaerőt keresnek a munkaerőpiacon, amely a tudás mellett az autentikus szociális identitás hordozója is. Az identitás kezelése azonban nemcsak a bürokratikus igazgatáson (vizsgák, pályázatok, osztályzatok, bizonyítványok) keresztül valósul meg, hanem a kapcsolati hatások révén is, amilyen a mester és a tanítványok viszonya. Minél inkább a második modernizáció egyetemének tömegtermeléséről van szó, annál inkább a bürokratikus igazgatás felel meg neki. Mindaz pedig, ami az egyetemet a tudást hordozó elit képzésével hozza összefüggésbe, a kapcsolati hatásgyakorlás erejét mutatja. A kettőnek Garai szerint egyensúlyt kell tartania egymással, mint fogalmaz: a tudáselit tömegtermelésében a kiképzett produktumnak egyszerre kell csereszabatosnak és megkülönböztetettnek lennie. Kénytelen azonban megállapítani, hogy a bürokratikus igazgatás túlsúlyban van a kapcsolati tranzakciókkal szemben. Ez abból következik, hogy a bürokratikus tranzakciók rendeltetése döntő módon az igazgatás, és egyre kevésbé annak az előállítása, amit igazgatni kell. Hozzáteszi azt is, hogy azok a tranzakciók, amelyek a tudás és a szociális identitás előállításához kapcsolódnak, egyre rövidebbé válnak, virtualizálódnak. Rámutat arra is, hogy a tranzakció valamennyi résztvevőjét (egyetem, egyén, állam) haszonmaximalizáló érdek kapcsolja egymáshoz abban, hogy cinkosként működjenek együtt egy látszatvilág kialakításában és működtetésében. Mindezzel egyedül a tudásgazdaság kibontakoztatásának érdeke áll szemben, azonban még nem dőlt el, hogy ez az egyetemek révén vagy az átalakuló egyetemek ellenében jut-e majd érvényre. Garai egyébként egy korábban a *Népszabadságban* megjelent és most a kötetbe is felvett írásában kifejti, hogy nemcsak Magyarországon és a rendszerváltozás után jött létre az a tendencia, hogy az oktatásra fordított pénz az első tíz évben reálértékben az egyharmadával csökkent. Ez globális tendencia, akárcsak az, amely a most említettet elrejti, hogy rohamléptekkel emelkedik az oktatásban részt vevők aránya az egyes korcsoportokban. A szóban forgó tíz év alatt Magyarországon két és fél-, háromszorosára nőtt a felsőoktatásban a hallgatók létszáma. Így egy hallgatóra ma ötször-hatszor kevesebb pénz jut reálértékben, mint tíz évvel korábban. Ennek legfőbb oka – gazdaságpszichológiai vizsgálatok szerint – a vasfüggöny némi felhúzásával és a globalizációval felgyorsult elme-elmenés (brain.drain). Ezért ennek a folyamatnak a haszonélvezőinél és kárvalottjainál egyaránt csökken az emberi tőkébe való beruházás hajlandósága. Annak oka pedig, hogy a szűkülő források ellenére egyre többen vesznek részt a felsőoktatásban az, hogy egyre rohamosabban változik a képzés és a diplomaadás viszonya. Ha ugyanis kevesebb tudáshoz ugyanannyi diploma, akkor ugyanannyi diplomához kevesebb tudás

társul. Ez a minőségromlás nem magyar, hanem globális jelenség. Jelentősen több pénz visszaáramoltatása a felsőoktatásba nem oldaná azonban meg a helyzetet, mert ott nem a minőség kiválasztódása történik, illetve nem ott történik a minőség kiválasztódása – mutat rá Garai László. Hangsúlyozza: a szerkezet radikális átalakítására van szükség, ehhez azonban érdemes szem előtt tartani, hogy a felsőoktatás struktúráját nem a rendszerváltás, hanem a globalizáció folyamata torzította el.

Ezzel elérkeztünk utolsó bemutatandó, a *Katalizmák csapdája* című kötetünkhöz, amelynek még a pénzügyi válság kirobbanása előtt íródott, kilenc szerző tollából származó tanulmányai egészükben azt vizsgálják, hogyan csökkenthetők a globalizáció és a vele párhuzamosan futó tudományos-technikai és informatikai forradalom következtében előálló mindenoldalú változásokból, a fejlődésből fakadó veszélyek, kockázatok. Bevezetőjében *Palánkai Tibor* rámutat, hogy a globalizáció komplex folyamat, amely hatással van a társadalmi formáció elemeire, és mélyreható átalakulás hordozója a társadalom fejlődésének és működésének valamennyi szférájában. A globalizációt az egyik legfontosabb töréspontnak tekintti, amit – mint megjegyzi – akár bizonyos fajta kopernikuszi fordulatnak is nevezhetünk. Az információs és kommunikációs technológia forradalmán és a tudás alapú társadalmon nyugszik, szerkezetét pedig posztindusztriális társadalomként lehet meghatározni. Kérdés, mennyire posztkapitalista és posztnemzeti, az azonban bizonyos, hogy a társadalmi viszonyokban s a nemzetállam – mint alapvető integrációs keret – jövőjét illetően új kihívások hordozója. Ez minőségi fordulat és „nagy átalakulás” az emberiség történetében. Figyelmeztet: most az egész emberiség léte és jövője forog kockán, s a fenyegetések hosszú sora közül egy-egy is elegendő a veszélyhelyzet kialakulásához. A kötet egyik kiemelkedő tanulmánya *Kiss Endre* globalizációelmélete, amely szerint a globalizáció alapvetően azt jelenti, hogy az intézmények, szervezetek, „aktorok” a földkerekség egészen képesek egyidejűen, szervezeten és rendszerszerűen funkcionálni, s a maguk javára fordítani a globális működésből fakadó számos előnyt. Ebből a meghatározásból is látható, amit a szerző mond a vele készült interjúban, hogy a politikának és a nagyközönségnek is be kell látnia, hogy a globalizáció definíció szerint nem azonos a nemzetközi tőke működésével, de még a világ gazdaság egészével sem. A nemzetközi tőke része a globalizációnak. *Kiss* ugyancsak figyelmeztet, hogy a politika mint rendszer nem funkcionális, tehát definíció szerint nincs köze a globalizációhoz. Ugyancsak felhívja a figyelmet, hogy a globalizáció világában együtt él a funkcionális és a nem funkcionális, s a globalizáció lényegébe van belefoglalva ez a feloldhatatlan különeműség. E nagy tanulmány dióhéjnyi jellemzése után a globalizáció társadalmi új mineműségének elemzésére hívnánk fel a figyelmet. A szerző szerint napjainkban úgy tűnik, hogy a gorbacsovi „történelem vége” maga sem végső tény, de maga is egy szélesebb átalakulási folyamat része. A világ kettéosztottságának megszűnése, az ideologikus szemellenzők eltűnése új víziót vetít elénk, az öndestruktív társadalom látomását. Mint rámutat, az öndestruktív társadalom alapvető összefüggése az államadósság olyan mérvű növekedése, amely lehetetlenné teszi a gazdaság számára, hogy akár a legkedvezőbb konjunkturális feltételek esetén is utolérje az államadósság mértékét. Meghatározása

szerint az öndestruktív társadalom az, amikor a minden szempontból modern, a jóléti korszak utáni magasan fejlett civilizációt a társadalom (az állami intézmények közvetítésén keresztül) nem képes az egyszer már elért szinten fenntartani. Ha pedig az állam kényyszerűen és érzékelhető ütemben kilép az iskolaügyből vagy az egészségügyből, az öndestruktív következmények azonnal nyilvánvalóak. Ebből következően – mutat rá Kiss Endre – az öndestruktív társadalom meghatározó problémája nem egyszerűen gazdasági, a társadalom alapproblémája nem azonos a gazdasági recesszió kérdésével, amelyet egy kedvező korszakban fellendülés követhet csak. A szerző rámutat, hogy a felhalmozott civilizációs vagy humánus értékeket egy ilyen korszak nemcsak hogy nem gyarapítja, de azok egyszerű túlélését sem minden esetben tudja biztosítani. Ebből a szempontból megkérdőjeleződik az állam, a társadalom és a polgár önazonossága. Az említetteknek tehát vagy nincs lehetőségük a nembeli értékek gyarapítására, vagy fel kell élniük, néhan egyenesen el kell pusztítaniuk a felhalmozott nembeli értékeket. Az öndestruktív társadalom jelenünk új és átfogó realitása, amely a társadalmi lét alapfogalmainak újrafogalmazására hív fel – állapítja meg Kiss Endre.

Hudra Árpád